NCERT Solutions Class 6 Sanskrit (Deepakam)

Chapter 9 यो जानाति सः पण्डितः

वयम् अभ्यासं कुर्मः

१. पाठस्य आधारेण निम्नलिखितानां प्रश्नानाम् एकपदेन उत्तरं लिखन्तु ।

(क) भोजनान्ते पातुं योग्यं किम् ?
उत्तरम्: तक्रं

(ख) सर्वदेवानां वन्दनीयः कः ?
उत्तरम्: मृत्युञ्जयः

(ग) जयन्तः कस्य सुतः ?
उत्तरम्: इन्द्रस्य

(घ) लङ्कायां मिलित्वा कस्य पूर्णरूपम् अस्ति ?
उत्तरम्: कुम्भकर्णः

२. पाठस्य आधारेण निम्नलिखितानां प्रश्नानाम् पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखन्तु ।

(क) विष्णुपदं कथं प्रोक्तम् ?
उत्तरम्:
व ष्णुपदं दुर्लभम् प्रोक्तम् ।

(ख) कस्य आदिः अन्तः च 'न' अस्ति ?
उत्तरम्: 'नयनम्' अस्य पदस्य आदि: अन्तः च 'न' अस्ति।

(ग) नरः काश्यां किम् इच्छति ?
उत्तरम्: नरः काश्यां मृत्युम् / मोक्षम् इच्छति ।

(घ) कुलालस्य गृहे अर्धं किम् अस्ति ?
उत्तरम्: कुलालस्य गृहे अर्धं कुम्भं अस्ति ।

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

३. अधोलिखितानि शब्दरूपाणि पठन्तु अवगच्छन्तु स्मरन्तु च ।

उत्तरम्: छात्र / छात्राएँ शब्द-रूपों को पढ़िए, जानिए और याद करें।

४. उदाहरणानुसारं वाक्यानि लिखन्तु ।

यथा – विद्यालयः छात्रः <u>विद्यालयस्य</u> <u>छात्रः</u> गच्छति ।

(क) द्विचक्रिका चक्रम् .... भ्रमति ।
(ख) वृक्षः फलम् .... खादति ।
(ग) छात्रा नाम .... पृच्छति।
(घ) रामः पुस्तकम् .... आनयति ।
(ङ) मन्दिरम् शिखरं .... पश्यति ।
उत्तरम्: (क) द्विचक्रिकायाः चक्रम् भ्रमति ।
(ख) वृक्षस्य फलम् खादति ।
(ग) छात्रायाः नाम पृच्छति ।
(घ) रामस्य पुस्तकम् आनयति ।
(ङ) मन्दिरस्य शिखरं पश्यति ।

५. तालिकायां प्रदत्तानां शब्दानां षष्ठीविभक्तेः रूपाणि रिक्तस्थाने लिखन्तु ।
उत्तरम्:

६. रिक्तस्थानेषु कुटुम्बस्य परिचयं लिखन्तु ।

यथा – मम नाम दिनेशः । मम पितुः नाम सुरेशः ।
मम मातुः नाम .... । मम अग्रजस्य नाम .... ।
मम अनुजायाः नाम .... । मम पितामहस्य नाम .... ।
मम पितामहयाः नाम .... । मम पितृव्यस्य नाम .... ।
मम पितृव्यायाः नाम .... । । एतत् मम् कुटुम्बकम्।
उत्तरम्: छात्र/छात्राएँ स्वयं अपने कु टुंब का परिचय लिखें।

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

७. अधः श्रीरामस्य कुटुम्बस्य रेखाचित्रम् अस्ति । चित्रं दृष्ट्वा उदाहरणानुसारं वाक्यानि रचयन्तु ।

यथा – रामस्य पिता दशरथः

उत्तरम्:

(i) रामस्य पिता दशरथः । दशरथस्य पुत्रः रामः ।
(ii) रामस्य माता कौशल्या । कौशल्यायाः पुत्रः रामः ।
(iii) रामस्य श्वसुरः जनकः । जनकस्य जमाता रामः ।
(iv) रामस्य पत्नी सीता । सीतायाः पतिः रामः ।
(v) रामस्य श्वश्रूः सुनयना । सुनयनायाः जमाता रामः ।
(vi) रामस्य अनुजः लक्ष्मणः । लक्ष्मणस्य अग्रजः रामः ।
(vii) रामस्य पुत्रः लवः । लवस्य पिता रामः ।

सीता (i) (ii)

(i) सीताया: श्वसुर : दशरथः । सीता दशरथस्य स्नुषा ।
(ii) सीताया: : श्वश्रूः कौशल्या । कौशल्याया: स्नुषा सीता ।
(iii) सीतायाः पिता जनकः । जनकस्य पुत्री सीता ।
(iv) सीताया: पति रामः । रामस्य पत्नी सीता ।
(v) सीतायाः माता सुनयना । सुनयनायाः पुत्री सीता ।
(vi) सीतायाः देवर: लक्ष्मणः । लक्ष्मणस्य भ्रातृजाया सीता ।
(vii) सीताया: : पुत्रः लवः । लवस्य माता सीता ।

८. निम्नांकित – पुस्तकसूचि मध्ये कस्य उपरि किम् अस्ति इति लिखन्तु ।

यथा –

1. लीलावत्याः उपरि पञ्चतन्त्रम् अस्ति ।
2. भगवद्गीतायाः उपरि लीलावती अस्ति ।

उत्तरम्: (i) लीलावत्याः उपरि पञ्चतन्त्रम् अस्ति ।
(ii) भगवद्गीतायाः उपरि लीलावती अस्ति।
(iii) रामायणस्य उपरि भगवद्गीता अस्ति ।

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

(iv) हितोपदेशस्य उपरि रामायणम् अस्ति ।
(v) योगशास्त्रस्य उपरि हितोपदेशः अस्ति ।
(vi) रघुवंशस्य उपरि योगशास्त्रम् अस्ति ।
(vii) मनुस्मृत्याः उपरि रघुवंशम् अस्ति ।
(viii) अमरकोषस्य उपरि मनुस्मृतिः अस्ति ।
(ix) अष्टाध्याय्याः उपरि अमरकोषः अस्ति ।
(x) महाभारतस्य उपरि अष्टाध्यायी अस्ति ।
(ix) अर्थशास्त्रस्य उपरि महाभारतम् अस्ति ।

योग्यताविस्तरः

१. प्रकृष्टा हेलिका – प्रहेलिका । हेला इत्यस्य क्रीडा इत्यर्थः अस्ति।
प्रहिलति अभिप्रायं सूचयति इति प्रहेलिका । विनोदकलासु प्रहेलिका अन्तर्गता भवति ।

२. पष्ठीविभक्तेः परिचयं प्राप्नुवन्तु ।

यत्र संबंधः भवति तत्र षष्ठी विभक्तिः भवति । यथा- 'बालकस्य पुस्तकम्' अत्र पुस्तकस्य संबंधः बालकेन सह अस्ति अतः 'बालक' इति शब्दे षष्ठी विभक्तिः अस्ति ।

३. अधोलिखित गीत सस्वर गायन्तु स्मरन्तु च

हस्तकुटुम्बकम्।

एषः स्नेहालुः तातः – अङ्गुष्ठः ।।
निकटे निवसति ननु माता – तर्जनी ॥
ज्येष्ठ पुत्री दीर्घतमा – मध्यमा ।।
तस्याः भगिनी मनोरमा – अनामिका ।।
कनिष्ठबाला अन्ते च – कनिष्ठका ।।

हस्तकुटुम्बं मम पश्य ।
हस्तद्वयेन प्रणमामि ।
आशीर्वादं विन्दामि ।।

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

४. अधोलिखितान् श्लोकान् पठन्तु अवगच्छन्तु स्मरन्तु च।

अलसस्य कुतो विद्या अविद्यस्य कुतो धनम् ।
अधनस्य कुतो मित्रम् अमित्रस्य कुतः सुखम् ॥

हस्तस्य भूषणं दानं सत्यं कण्ठस्य भूषणम् ।
श्रोत्रस्य भूषणं शास्त्रं भूषणैः किं प्रयोजनम् ॥
उत्तरम्: क्र.सं. 1, 2, 3 और 4 – छात्र / छात्राएँ स्वयं करें।

परियोजनाकार्यम्

९. स्वपरिवारस्य मित्रपरिवारस्य च परिचयं प्रत्येक दशभि: दर्शाभ: वाक्यैः लिखन्तु ।
उत्तरम्: अभ्यास के प्रश्न 6 के अनुसार विद्यार्थी स्वयं करें।

२. मातृभाषया एतादृशानां पञ्चानां प्रहेलिकाना संग्रह कुर्वन्तु ।
उत्तरम्: पञ्च प्रहेलिकाः

प्रश्न 1. अपदो दूरगामी च साक्षरो न च पण्डितः । अमुखः स्फूटवक्ता च यो जानाति सः पण्डितः ।।
उत्तरम्: पत्री (चिट्ठी) / पत्रम्

प्रश्न 2. दन्तैर्हीनः शिलाभक्षी निर्जीवो बहुभाषकः ।
गुणस्यूतिसमृद्धोऽपि परपादेन गच्छति ।।
उत्तरम्: (पादत्राणम् / जूता)

प्रश्न 3. कृष्णानना न मार्जारी द्विजिह्वा न च सर्पिणी।
पञ्चभत्री न पाञ्चाली जो जानाति सः पण्डितः ।
उत्तरम्: कलमम्

प्रश्न 4.
कस्तूरी जायते कस्मात् ?
को हन्ति करिनां कुलम् ?
किं कुर्यात् कतरो युद्धे ?
मृगात्, सिंहः, पलायते ।।
उत्तरम्: मृगात्

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

सिंहः
पलायते

प्रश्न 5. एकचक्षुः न काकः अयम्, बिलम् इच्छन् न पन्नगः ।
क्षीयते वर्धते चैव न समुद्रो न चन्द्रमा ।।
उत्तरम्: सूची (सुई)

३. क्रीडा

एकदा सर्वे गोपनागोपनं क्रीडन्ति स्म । तस्मिन् दिवसे अजितस्य क्रमः आसीत् । अजितः शतं यावत् गणयित्वा सर्वान् अन्वेष्टुं प्रस्थितः। मोहित द्वारस्य पृष्ठे एव प्राप्तः । अजितः प्रकोष्ठे अन्यान् सर्वान् अन्वेष्टुम् आरब्धवान्। बबली कपाटिकायाः पृष्ठे प्राप्ता । उमा पर्यङ्कस्य अधः प्राप्ता । तदनन्तरम् अजित: क्रीडागणं गच्छति । मीता पितामह्या: पृष्ठे लब्धा । अजितः नाजियां क्रीडागणे अन्विष्यति ।

अजितः नाजियां यवनिकायाः पृष्ठे अपि अन्विष्टवान् । अजितः नाजियाम् अन्वेष्टुं बहिः गच्छति । सः वृक्षस्य अधः स्थित्वा पुनः विचारयति स्म । नाजिया उपरिष्टात् कूर्दित्वा तस्मिन् 'धप्पा' इति अकरोत्। अजितः पुनः अङ्कान् गणयितुं गच्छति ।
उत्तरम्: हिन्दी अनुवाद – एक बार सभी 'छुपम् छिपाई / लुका छिपी खेल रहे थे। उस दिन अजित का नम्बर था। अजित सौ तक गिनकर सबको ढूँढ़ने चला। मोहित दरवाजे के पीछे ही मिल गया । अजित ने आँगन में अन्य सबको ढूँढ़ना शुरू किया। बबली अलमारी के पीछे मिल गई। उमा पलंग के नीचे मिली।

उसके बाद अजित खेल के मैदान में गया। गीता दादी के पीछे मिली। अजित नाजिया को क्रीडाक्षेत्र में ढूँढ़ता है। अजित ने नाजिया को परदे के पीछे भी ढूँढ़ा। अजित नाजिया को ढूँढ़ने के लिए बाहर जाता है। वह वृक्ष के नीचे खड़ा होकर फिर सोचता है। नाजिया ऊपर से कूदकर उस पर 'धप्पा' करती है। अजित फिर गिनती गिनने जाता है।

पठित-अवबोधनम्

I. अवबोधन कार्यम्

१. अधोलिखितं पद्यांशं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत-

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

भोजनान्ते च किं पेयं जयन्तः कस्य वै सुतः ।
कथं विष्णुपदं प्रोक्तं तक्रं शक्रस्य दुर्लभम् ।।

प्रश्ना:-

1. एकपदेन उत्तरत-

प्रश्न i. शक्रस्य पुत्रः कः ?
उत्तरम्: जयन्तः

प्रश्न ii. विष्णुपदं कीदृशम् ?
उत्तरम्: दुर्लभम्

प्रश्न iii. भोजनान्ते किं पेयम्?
उत्तरम्: तक्रं

प्रश्न iv. जयन्तः कस्य सुत: ?
उत्तरम्: शक्रस्य

II. पूर्णवाक्येन

(i) पेयं कदा पानीयम् ?
उत्तरत: पेयं भोजनान्ते पानीयम् ।

III. निर्देशानुसारं उत्तरत-

(i) 'शक्रस्य' इत्यत्र का विभक्तिः ?
(क) षष्ठी
(ग) द्वितीया
(ख) पञ्चमी
(घ) तृतीया
उत्तरत: (क) षष्ठी

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

(ii) 'पुत्रः' इति पदस्य पर्यायपदं किम् ?

(क) पेयं

(ख) सुतः

(ग) कथं

(घ) तक्रं

उत्तरतः (ख) सुतः

२. मञ्जूषातः पदानि चित्वा अव्यय पूरयत-

किमिच्छति नरः काश्यां भूपानां को रणे हितः ।
को वन्द्यः सर्वदेवानां दीयतामेकमुत्तरम् ॥

मञ्जूषा- भूपानां, किम् उत्तरम्, वन्द्यः

अन्वयः – नरः काश्यां .... (i) .... इच्छति ? रणे ......(ii)..... कः हितः । सर्वदेवानाम् .....(iii)..... कः, एकम् ......(iv)..... दीयताम् ।

उत्तरम्: (i) किम्

(ii) भूपानाम्

(iii) वन्द्यः

(iv) उत्तरम्

३. रेखांकितदान आधृत्य प्रश्ननिर्माण कुरुत-.

(i) <u>शक्रस्य</u> सुतः जयन्तः ।

उत्तरम्: कस्य सुतः जयन्तः ?

(ii) <u>नरः</u> काश्यां मृत्युम् इच्छति ।

उत्तरम्: कः काश्यां मृत्युम् इच्छति ?

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in

(iii) भोजनान्ते <u>तक्रमु</u> पेयम् ।

उत्तरम्: भोजनान्ते किम् पेयम्?

(iv) विष्णुपदं <u>दुर्लभं</u> प्रोक्तम् ।

उत्तरम्: विष्णुपदं कीदृशम् प्रोक्तम् ?

(v) <u>वृक्षस्य</u> अग्रे फलं दृष्टम् ।

उत्तरम्: कस्य अग्रे फलं दृष्टम् ?

४. मञ्जूषातः पर्यायपदानि चित्वा लिखत-

कुम्भकारस्य युद्धे, नेत्रं, आरम्भः इन्द्रस्य

उत्तरम्:

Get More Learning Materials Here : CLICK HERE www.studentbro.in